

Зубайда ШАРОПОВА
катта ўқитувчи
Тошкент давлат аграр университети

ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎРГАНИШНИНГ ПСИХОЛОГИК МАСАЛАЛАРИ

Мақолада хорижий тилларни ўрганишнинг психологик масалалари, хусусан, таълим жараёнида талаба ва ўқитувчининг вазифалари ҳамда мазкур жараённинг руҳий омиллари хусусида сўз юритилади

В статье речь идет о психологических вопросах изучения иностранного языка, в частности о задачах, стоящих перед педагогами и студентами, а также психологических факторах данного процесса.

The article deals with the psychological issues of learning a foreign language, in particular the problems faced by teachers and students, as well as psychological factors of the process.

Калит сўзлар: хорижий тил, руҳий омиллар, перфекционизм, эҳтиёж, инглиз тили, “тил тўсиғи”.

Ключевые слова: иностранный язык, психологические факторы, перфекционизм, потребность, английский язык, “языковая преграда”.

Keys words: Foreign language, psychological factors, perfectionism, the need, the English language, "language barriers".

“Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2012 йил 10 декабрда қабул қилинган қарор республикамизда таълим соҳасидаги ислохотларнинг изчил давом этаётганлигидан далолатдир.

Умумтаълим мактабда чет тиллар умумий тарзда ўргатилади. Бироқ касб-хунар коллежларида бу масалага ёндашув ўзгача. Масалан, қишлоқ хўжалигига ихтисослашган коллежда бу фанни ўқитишда йўналишга доир мавзулар ўргатилади. Бунда асосий эътибор ҳар бир талабанинг касбига оид хорижий

тилдаги адабиётларни, интернет маълумотларини ўқиб тушуниши, мулоқот қила олиш кўникма ва малакаларини шакллантириши, хорижлик мутахассислар билан музокара юрита олишига қаратилган. Шу ўриндаги яна бир муҳим жиҳат – “Чет тилларни билишнинг умумевропа компетенциясининг ўрганиш, ўқитиш ва баҳолаш (CEFR) тизими”га асосланиб, ўқувчи ва талабалар билимини баҳолашда миллий хусусиятлардан келиб чиқиш муҳимлиги кўзда тутилмоқда. Унга кўра, Халқ таълими тизимида 1–5 синфлар А1, 6–9 синфлар эса А2 даражасини эгаллашлари лозим. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизимида бу даража В1, бакалавр йўналишида эса В2 этиб белгиланган. Чет тилларни билишнинг кейинги даражаси С1 бўлиб, мазкур кўрсаткич олий таълим тизимининг магистратура йўналиши талабалари ва катта илмий ходим-изланувчилар учун жорий этилди(3).

Албатта, ёшларнинг тил ўрганиш жараёни физиологик жиҳатдан осонроқ кечади. Инсоннинг ёши ўтган сари хотирада хорижий сўзларни эслаб қолиши қийинлашади. Шунингдек, тил ўрганишда турли хил руҳий омиллар муҳим аҳамият касб этади. Шулардан биринчиси – “тил тўсиғи”ни енгиб ўтишдир. Аввало, ҳар қандай ҳолатда мазкур тўсиқни енгиб ўтишга ишониш, яъни перфекционизм, шунингдек, ўз кучига ишонмаслик, депрессияга тушиш ва бошқалар халақит беради. Ҳўш, перфекционизм нима ва у қай тарзда тил ўрганишга тўсиқ бўлади? Мазкур тушунча француз тилидаги perfection — мукамалликка эришиш сўзидан муомалага кириб келган бўлиб, перфекционистлар хато қилишдан кўрқадилар. Перфекционист биринчи уринишданок кўзлаган мақсадига эришиши зарур(4). Тил ўрганишда эса бундай бўлмайди. Тил – бу фаолиятдир. Уни ўрганиш учун вақт керак. Мазкур жараёнда эса албатта инсон хато қилади.

Тил ўрганишда ўқитувчининг тажрибасига ҳам жуда кўп нарса боғлиқ. Перфекционистга учраган ўқитувчи унга нисбатан ўзига хос тил ўргатиш техникасини қўллаши лозим. Тажрибали ўқитувчи тилни ўрганаётган талаба уйга вазифани сўзлаб бераётганда уни тўхтатмайди, хатоларини тўғирламайди. Хато қилаётганлигини талабанинг ўзи тушуниб етиши лозим. Агарда талаба каттик ҳаяжонланиб, гапини йўқотса ўқитувчи уни бир оз чалғитиб, кроссворд ечишга ёки тинчлантирувчи ўйин ўйнашга ундаши лозим.

Аксарият ҳолатларда тил ўрганаётган талаба ўзининг талаффузидан уялади. Ана шундай пайтлари ўқитувчи уни тинчлантириши, далда бериши зарур.

Инсон фақат биттагина тилни билса, фақат ундагина фикр юритаман, деб ўйлайди. Чунки она тилида фикрлаш биз учун табиийдир. Хорижий тилни ўрганишда фикр тилдан фарқли равишда мавжуд бўлишини тушуниб етамиз ва фикрларимизни сўзлар исканжасидан қутқарамиз ва унга ҳақиқий диалектик илмийликни бахш етамиз:

1) фикрни чет тилида осонгина баён этиш учун тил воситалари ичида энг кулайларини топиш ҳамда уларнинг бир-биридан фарқли ва ўхшаш томонларини билиш лозим. Масалан, “Менга ёқади” деган сўз рус тилида “Мне нравится” ёки “Я люблю”, инглиз тилида – *I like* ёки *I enjoy*, немис тилида – *Esgefallt mir*, итальянча – *mi piace* демакдир. Кўп ҳолатларда Европа тилларининг грамматикаси бир-бирига ўхшашдир. Грамматик қурилишнинг бир-бирига яқинлиги эса тил ўрганишни осонлаштиради;

2) чет тилда гапириш ва уни таржима қилиш икки хил нарса. Чунки тилда ҳўп гапириш мумкин, аммо таржимонлик қилиш қийин. Таржимон бўлиш, аммо гапирмаслик мумкин. Бу кўп ҳолатларда ёзма таржима билан шуғулланувчиларга тааллуқли. Шу боис биринчи босқичда асосий гап қурилишларини билиш лозим.

Тил ўрганишда мотивация, яъни ундаш муҳим рол ўйнайди. Америкалик психолог Абрахам Маслоунинг фикрига кўра, мотивациянинг иерархик моделини эҳром шаклида кўрсатиш мумкин. Булар:

- ўз фаолиятини фаоллаштириш;
- ўзини ҳурмат қилишга бўлган эҳтиёж;
- муҳаббат ва меҳрга бўлган эҳтиёж;
- хавфсизликка бўлган эҳтиёж;
- рағбатлантиришга бўлган эҳтиёж.

А. Маслоу инсонлар мазкур эҳром бўйича ҳаётлари давомида тепадан пастга ва пастдан тепага қараб ҳаракат қиладилар, деган фикрда. Энг юқори даражага жуда кам одам кўтарилади ва у ерда инсоннинг салоҳияти юқори даражада намоён бўлади. Яна бир эҳтиёж – бу муваффақиятдир. Аксарият ҳолатларда инсонлар осонгина эришилган ғалабага муваффақият деб қарайдилар. Аммо тил ўрганишдаги муваффақият муайян куч ва сабрни талаб қилади.

Инглиз тилида “*Well begun is half done*” деган мақол бор. Унинг маъноси: “яхши бошлаш – ишнинг ярмини амалга оширишдир”. Тилни ўрганишда таъкидлаганимиздек, ўқитувчининг тажрибаси муҳим аҳамият касб этади. Бунда ўқитувчи ва ўқувчи муносабатларидаги бир нечта омилни кўрсатиб ўтиш керак. Тил ўрганиш ўқувчига нега кераклиги, уни нима мақсадда ўрганаётганлигини англашдан бошланади. Албатта, ўқувчида қизиқиш ҳам бўлиши лозим. Бу ўз навбатида тил ўрганишдаги ҳар қандай қийинчиликлардан кўркмай олға интилишда кўринади. Ҳар куни камида бир соатни тил ўрганишга бағишлаш лозим. Бу кўпчиликнинг қўлидан келмайди. Айнан шу ерда инсоннинг қизиқиши ёрдамга келади. Тил ўрганишга қизиқиш бўлмаса, одамда зеркиш, сўзларни қабул қилмаслик, тил грамматикасини тушунишни истамаслик ҳолатлари намоён бўлади. Одам тез чарчайди, боши оғрийди. Хорижий тилларни ўрганишга шунингдек, ижтимоий омиллар ҳам таъсир кўрсатади. Хорижда ўқишни давом

этириш, тил орқали яхши ишга жойлашиш, юқори маош олиш шулардандир. Шунингдек, инсон яшаб турган жамиятида хорижий тилни ўрганишга нисбатан қўйиладиган талаб ҳам шулар жумласидандир. Сўнгги йиллари мамлакатимизда тилни ўрганишга бўлган талабнинг ошиши бунга мисолдир. Чунки Ўзбекистон Республикасининг жаҳон ҳамжамиятида ўзининг муносиб ўрнини топиши аҳоли ўртасида тил ўрганишга эҳтиёжнинг ортиши билан белгиланмоқда. Чет элга борадиган сайёҳлар сонининг ортиши, хорижликлар билан ҳам ишбилармонлик, ҳам инсоний муносабатларнинг ўрнатилиши тил ўрганишга бўлган қизиқишнинг ортишига олиб келмоқда. Шунингдек, хориж да ўқиш, тажриба ва малака ошириш имкониятларининг мавжудлиги ҳам чет тилларни, айниқса, инглиз тилини ўрганиш заруратини замон талаби сифатида илгари сурмоқда.

Тил ўрганишда ҳар бир инсонни бир савол, яъни уни қандай қилиб тез ва осон ўрганиш мумкин, деган савол қийнайди. Бугунги кунда тил ўрганиш учун имкониятлар жуда ҳам кўп. Турли хил ўқув курслари, хусусий репетиторлар, мустақил ўрганиш учун аудио ва видеокурслар, интернетдаги махсус сайтлар ва бошқалар шулар жумласидандир.

Статистик маълумотларга кўра(2), бугунги кунда дунёнинг 80% аҳолиси айнан инглиз тилини ўрганишга интиломоқда. Бу эса мазкур тилнинг дунёдаги нуфузи ортиб бораётганлигидан далолат беради. Иккинчи ўринда немис, учинчи ўринда француз тиллари туради. Инсоннинг тилни қандай мақсадларда ишлатишига мувофиқ ўқитишнинг мазмуни ва вазифалари турлича бўлади. Бу ишбилармонлар учун, техник ёки оддий, мулоқотга киришиш учун инглиз тили бўлиши мумкин.

Инсон қайси мақсадларда тил ўрганмасин, тил ўргатиш методикаси доимо юқори, тушунарли ва осон ҳамда арзон бўлиши лозим. Хорижий тилларни ўрганишда инсоннинг интеллектуал ва маънавий юксаклиги муҳим ўрин эгаллайди. Мазкур жиҳатлар ўрганиш жараёнини осонлаштиради, ўз олдига қўйилган мақсадга эришишда барча тўсиқларни енгиб ўтишга омил бўлиб хизмат қилади.

Ўқитувчининг таълимдаги ролига назар ташлайдиган бўлсак, ўқувчи билан ишлашда унинг мазкур жараёнига узиб, ўртада ташлаб кетмаслиги учун бор кучини сарфлаши лозим. Бунинг учун педагог ўқувчи билан дўстона муҳит яратиши, уни турли хил воситалар ёрдамида ўқишга рағбатлантириши керак.

Психологлар В. Ротенберг ва С. Бондаренко(5, 158) таълим жараёнига нисбатан талабаларда рағбатни кучайтириш жараёнига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилишар экан, қуйидаги хулосаларга келдилар:

— таълим, ҳар қандай меҳнат фаолияти сингари турфа хил бўлган тақдирдагина қизиқарлидир. Бир хил ўқитиш услуби зериктиш ва берилаётган материални қабул қилмасликка олиб келади;

— таълимга нисбатан ўқувчида қизиқиш уйғотиш учун тил ўрганиш муҳимлиги ва мақсадга мувофиқлигини унинг онгига сингдириш лозим;

— талабанинг олдинги қизиқишлари билан ўрганаётган материалнинг боғлиқлиги ҳам мазкур материалга бўлган қизиқишини оширади;

— машғулотда янги маълумотларни ҳаддан ташқари кўп бериш талабанинг тез чарчаши ва янги билимларни қабул қила олмаслигига олиб келади;

— маълумотларнинг камлиги эса ўз навбатида “ахборий очлик” ва зериктишга олиб келади;

— жуда ҳам енгил материал ўқишга нисбатан қизиқишни сўндиради.

Таълим жараёнида натижалар қанчалик кўп баҳоланса, талабага хорижий тилларни ўрганиш шунчалик қизиқ бўлади.

Берилаётган материалнинг аниқлиги, ўқитувчининг тилни яхши билиши, таълимга қизиқарли ёндашуви талабанинг фанга нисбатан муносабати ўзгаришига олиб келади.

Хорижий тилларни ўрганишда ўқитувчи талабага тил ўрганишнинг ижобий томонлари ҳамда мазкур олинган билими орқали ҳаётида эришиши мумкин бўлган ютуқларни англашига турли хил интерактив ўйинлар орқали эришса, таълим жараёни анча муваффақиятли кечиши исботланган.

Албатта хорижий тилларни ўрганишда эҳтиёж муҳим аҳамият касб этади. Тил ўрганиш бугунги кунда ҳар бир инсоннинг камолга етишиши учун асосий эҳтиёжларидан бирига айланган. Ҳар бир инсон ўз фаолиятини кенгайтириши, янги дўстлар орттириши, ишда юқори лавозимларига кўтарилиши учун бугунги кунда яхши билим, тажриба, интеллектуал салоҳият билан биргаликда хорижий тиллардан бири, хусусан, инглиз тилини билиши муҳимдир. Жаҳонда энг кўп тарқалган тиллардан бирига айланган инглиз тили ёшлар олдида кўпгина эшикларни очиб беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарор. 10.12. 2012 й. декабрда қабул қилинган // <http://www.lex.uz>
2. Асроров У. Чет тилларни ўрганиш — замон талаби // <http://turkistonpress.uz/article/345>
3. Осминин А. Перфекционист — человек, стремящийся к совершенству. Кто он? // <http://www.timesaver.ru/articles/a1694.php>
4. Ротенберг В. С, Бондаренко С. М. Функциональная асимметрия полушарий мозга, типы мышления и обучение // Мозг. Обучение. Здоровье: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1989.